

GÜNÜMÜZ
İNANÇ
PROBLEMLERİ

İLAHİYAT FAKÜLTELERİ KELAM ANABİLİM DALI
SEMPOZYUMU

7-9 Eylül 2001
ERZURUM

İMANIN TEMELLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAKTIR*

İman, insanın tabii özelliklerinden biridir. Bu nedenle insanlar, hayatlarında etkisi bulunan bazı şeylerle ilgili kanaatlere yani imana sahiptirler. İnsanların bu imanı onların yaşam biçimlerine, düşüncelerine ve tavırlarına yön verir. Bu kadar önemli bir role sahip olan iman nedir ve nasıl meydana geldiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

İslam kelimcilerinin bir çoğuna göre iman, tasdiktir. Ancak bu tasdik in içeriği konusunda kelimciler birbirinden farklı görüşler ileri sürerler. Bazılarına göre sadece dille ikrar olan tasdik, bazılarına göre hem dil, hem kalp hem de inanılanlarla amel etmeyi içine alır. Ehl-i Sünnete göre ise tasdik kalple yapılan bir onaydır. Dilin önemi sadece bu tasdiki açıklamak içindir.

Kavramsal anlamı konusunda farklı görüşler ileri süren kelimciler imanın oluşumuna etki eden nedenler konusunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak bir çoğunun ittifak ettiği nokta imanın istidlalle oluşmasının gereğidir. Bu istidlalin nelere dayandırılacağını ise yine kelimciler farklı şekillerde izah ederler.

Öncelikle konuya girmeden önce imanın kelime anlamıyla kavramsal anlamlarını gözden geçirelim. Çünkü ilerde söyleyeceğimiz şeylerin bir çoğu bu anlamlara dayanmaktadır.

İmanın Kelime Anlamı

Arapça kökenli bir kelime olan iman, bir kişiyi söylediği sözde doğru olmakla nitelemek veya onun doğru olduğunu kabuletmektir.¹ Türkçe karşılığı ise inanmak veya inançtır. Ancak inanç terimi günümüzde **tasdik**'in (mantıksal onay) karşılığı olarak algılanmaya çalışılıyor. Arapçadaki imanın karşılığı olarak **inan** kavramı kullanılmaya özen gösteriliyor. Bu kavramın anlamı, ispatlanması mümkün olmayan şeylere delilsiz inanmaktır. Bu kavramın İslam'daki iman kavramının yerine kullanılması imkanı tartışılabilir. Çünkü İslam kelamına göre iman, akli istidlalle elde edilmelidir. İstidlâlsiz imman en azından makbul sayılmaz. Ancak bu tür iman, Hıristiyan kelamı için geçerli olabilir. Çünkü Hıristiyan kelamına göre iman, akli bir istidlal olmaksızın bir sıçrama ile bir şey konusunda kesin kanaat sahibi olmaktır. Bu nedenle İngilizcede **iman** karşılığı olarak **faith** kavramını kullanır. Kaynaklarının bir çoğu batı kökenli olan Felsefe literatüründe de **faith** karşılığı olarak **inan** kavramı kullanılmaktadır.²

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, s. 21; Taftazânî, *Şerhü'l-Akâid*, s. 158;

² Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1982, s. 185.

İmanın Kavramsal Anlamı

İman kavramının kelime anlamının tasdik olduğu konusunda ittifak eden kelim alimleri, onun kavramsal anlamında farklı görüşler ileri sürerler. Onlara göre iman, kelime anlamından farklı bir içeriğe sahip olarak değişmiş ve özel bir anlam kazanmıştır. Ancak bu anlamın ne olduğu konusunda ittifak sağlandığı söylenemez. Onlardan bazılarına göre iman sadece kalple tasdik etmek, bazılarına göre sadece dille ikrar ve diğerlerine göre de kalple tasdiğin yanında dille ikrar ve dinin gerekleriyle amel etmektir.

Sadece Kalple Tasdik ve Dille İkrar Olduğunu Söyleyenler

Genelde bu görüşü, Eş'arî ve Mâtürîdî kelim alimleri savunmaktadır. Gerçi Eş'arî'den iki türlü iman tarifi nakledilir. Tarifin birinde iman, tasdik, diğerinde ise marifeti içine alan nefsin bir sözü olarak geçer. el-Bakillânî, el-Cüveynî, Ebu Hanife ve arkadaşlarının da bu görüştedirler.

Onları imanın kalple tasdik olduğunu savunmaya götüren nedenlerden bazıları şunlardır:

1-Kur'an'da geçen "Sen bize inanmıyorsun" ayetidir.³

2-Arap dilinde imanın tasdik anlamına kullanıla gelmesidir.

3-Allah'ın kitabında imanın ardından amelleride ayrıca zikretmeis⁴ ve kendi aralarında savaşarak en büyük günahı işleyenlere inananlar⁵ diye hitap etmesidir. Bu ve buna benzer bir çok ayetlere dayanarak imanın kalple tasdik olduğu kanatine varmışlardır.

Onların imanı tasdik olarak görmelerinin yanında dille ikrarı da şart koşmalarının nedeni kalpteki imanın tebliğ edilip insanlara açıklanması içindir. Yani müminler arasında inana biri gibi karlanması içindir. Çünkü kalpte imanın olup olmadığı dille ikrar etmeksizin bilinmesi mümkün değildir.⁶

İmanın Sadece Dille İkrar Olduğunu Savunanlar

Bu görüşü Mürcie ve Kerramiye mezhepleri savunmaktadır. Onlara göre iman, kalbin tasdiki ve dinin gerekleri olmaksızın dille ikrardır.⁷ Bu konudaki dayanakları ise, Peygamber (s.a.v.) rivayet edilen bir hadistir. Hadiste şöyle geçmekte: "İnsanlar, 'Alah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir' deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse

³ Yusuf, 12/17.

⁴ "İman edip güzel amel işleyenler....", Bakara, 3/277.

⁵ "Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaş ederlerse onların aralarını düzeltin....Hucurat, 49/9.

⁶ Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Lum'a fi'r-Red ala Ehl'iz-Zeyğ ve'l-Bid'a, (Nşr. Richard J. Mc. Carthy, S. J.), Beyrut, 1952, s. 75; Bakillânî, Ebu Bekir Muhammed, Kitâbü Temhidü'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil, (Nşr. Richard J. Mc. Carthy, S. J.), Beyrut, 1987, s. 346; el-Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah, Kitâbü'l-İrşâd, (Tah. Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdülmümin Abdulhamid), Mısır, 1950, s. 397; el-Bağdâdî, Usûlü'd-Din, s. 287; İbn Hümâm, Kemâlüddin, Kitâbü'l-Müsayere, İstanbul, 1979, s. 305-309; Krş. Kılavuz, Ahmet Saim, İman Küfür Sınırı, İstanbul, 1996, s.21; Bağçeci, Muhittin, İman ve Allah'ın Varlığının İsbâtı, Kayseri, ts. s. 9; Gülcük, Şerafettin, Din ve Toplum, Konya, 2000, s. 19.

⁷ Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, Makalâtü'l-İslamiyyin, (Tah. Helmut Ritter), Beyrut, 1980, 141; Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdülkahir b. Tahir, el-Fark Beyne'l-Fırak, (Mezhepler Arasındaki Farklar) Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, İstanbul, 1991, s. 148.

kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dinî cezaları müstesna; içlerindeki muhasebesi Allah'a aittir.⁸

Bu tür bir iman anlayışının savunulması biraz problemlidir. Çünkü dil bir iletişim aracı olup karar verme aracı değildir. Bu nedenle dille yapılan iman, iman olması tartışılabilir. Dille ikrara insanın içindekini yansıtması açısından veya insanların ancak dille söyleneni algılayabilmeleri açısından bakılarak iman anlamı yükleniyorsa bunun izah edilmesi gerekir. Ancak imanın dille ikrar olduğunu savunanların bu konuda bir açıklamasına ulaşamamıştır.

İman Dil İle İkrar, Kalp İle Tasdik ve Dinin Gerekleriyle Amel Etmek Olduğunu Savunanlar

Hariciler, Mutezile, Zeydiyye ve Selefden İmam Malik, İmam el-Evzaî, İmam Şâfi, Haris el-Muhâsibî, Kalânîsî, Ahmed b. Hanbel gibi alimler bu görüşü savunurlar.⁹ Bu görüşe göre bütün dinî vecibeleri yerine getirme imanın bir parçasıdır. Yani dini vecibelerden birini yerine getirmeyen imandan çıkmış olur. Aslında bu vecibelerin hepsi mi yoksa belli bir kısmını mı bunun içine dahildir? Bu görüşü savunanların kendi aralarında da bir bütünlük yoktur. Mesela bazı Haricilere göre ister farz olsun ister nafil olsun bütün vecibeler imandandır. Bunlardan birini yerine getirmeyen dinden çıkar.¹⁰ Mu'tezileden bazılarının göre özellikle Basralı Mu'tezililere göre farzlar imandandır, nafil olanlar imandan değildir. Dolayısıyla nafil ibadetleri terkeden imandan çıkmaz. Sadece farz ibadetleri terkeden imandan çıkar. Ayrıca imandan çıkan kişinin küfre girip girmediği konusunda da farklı görüşler ileri sürülmektedir. Mutezileye göre büyük günah işleyen imandan çıkar ama küfre girmez. Eğer bu hatasında devam ederse küfre girer tevbe ederse imana döner.¹¹

Onları, imana ameli dahil etmelerine şu ayeti delil gösterirler: "Allah, sizin imanlarınızı (namazlarınızı) zayi edecek değildir"¹² Burada iman bir amel olan namaz yerine zikredilmiştir. Bu nedenle Mutezile ve bu görüşü savunan alimler, imanın ibadetleri içine aldığı kanaat getirirler. Ehl-i sünnet kelim alimleri ise bu ayetteki imanı farklı yorumlarlar ve imanın ameli içine alamayacağını savunurlar. Onlar bu ayette namaz yerine imanın zikredilmesini şöyle izah ederler. Buradaki iman, müminlerin bir zamanlar Beyt-i Makdise kible olarak inanmalarınıdır. Beyt-i Makdisi kible olarak kabul edip kıldığınız namazlarınız kible değişince o imanlarınızın boşa gitmeyecektir. Ayette kastedilen mana budur. Yoksa hakiki anlamdaki iman değildir.¹³

⁸ El-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, İstanbul, 1985, Cihâd, 2727; Müslim, Ebü'l-Huseyin Müslim el-Haccâc b. Müslim, *es-Sahîh*, İstanbul, İmân, 29.

⁹ Eş'arî, *Makalât*, s. 73; Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah, *Kitâbü'l-İrşâd*, (Tah. Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdülmümin Abdülhamid), Mısır, 1950, s. 396; Neseî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed, *Tabsitü'l-Edille*, (Tah. Hüseyin Atay), Ankara, 1993, I, 219.

¹⁰ Eş'arî, *Makalât*, s. 105; el-Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevakif*, İstanbul, ts. III, 246.

¹¹ Eş'arî, *Makalât*, s. 268; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 83; Cürcânî, a.g.e., III, 246.

¹² Bakara, 3/143.

¹³ Neseî, *Tabsire*, s. 248.

İMANIN UNSURLARI

İman, dilli ikrar, kalple tasdik, dille ikrar ve kalple tasdik in yanında dinin gerekleriyle amel etmek şeklinde üç türlü tarif edilmiştir. Bu tanımlara bakacak olursak iman için üç şey söz konusu olmaktadır. Bunlar; dille ikrar, kalple tasdik ve vecibelerle amel yani ikrar, tasdik ve ameldir. Şimdi bunları imanda ne gibi roller üstlendiğini incelemeye çalışalım.

Tasdik

Tasdik, bireyin bir şey hakkında menfi veya müspet bir kanaate sahip olmasıdır. Bu durumda üç şey bulunur. Birincisi inan kişi, ikincisi inanılan konu üçüncüsü ise inanç denen inanılan arasındaki ilişki. Bu üçünden biri olmadan tasdik in olması mümkün değildir.

Bu üç unsurdan birincisi inanandır. İnanan varlık öncelikle imanla mükellef olabilecek yaşta ve olgunlukta olmalı. Bu şart bir bireyin mükellef olarak kabul edilebilmesi içindir. Yoksa iman in başlangıcının belirlenmesi açısından değildir. Mükellef olarak kabul edilecek bireyin akli çıkarımları yapabilecek kadar akıllı ve eğitilmiş olmalı. Akli yönden eksik olanın çıkarımlarda bulunması beklenemez. Ancak akli yönden tam olupta çıkarım yöntemlerini bilemeyebilir veya henüz bunları bilecek olgunluğa erişmemiş olabilir. Bu şartları taşıyan birey kendi hür iradesiyle inanmalı. İradesi olmadan ya da iradesinin bilincinde olmadan imman gerçekleşmez. Kişinin iradesinin inanılan varlık tarafından yönlendirilmesi yani imana sürüklenmesi iradeyi ortadan kaldırmaz. Ancak bu sürüklenme zorlayıcı derecede olmamalı. Olduğu takdirde bu varlık bilginin konusu olur.¹⁴

İkinci unsur olan inanılan varlığa gelince, bu varlık inanan tarafından diğer varlıklar arasından seçilerek iman konusu edilir. Bu seçimde inanılan varlığın özelliği belirleyici olur. Yani kişiyi ona yönlendirir. Ancak bu yönlendirmede insan iradesi tamamen ortadan kalkmaz. Eğer insan iradesini ortadan kaldıracak kadar güçlü bir yönlendirmeye sahipse bu varlık iman alanından çıkar, bilgi alanına girer. İnanılan varlığın inanç alanında kalması için kesinliğinin subjektif yani kişisel olması gerekir. Bu da varlığın tasdikinin kesinliğinin tam olmaması anlamına gelir. Gerçi inana kişi inandığı anda o varlık hakkındaki kanaati kesin olmaktadır. Ama bu kesinlik kişisel delillerle beslenmektedir. Bu açıdan bakıldığında iman konusunda yanlışlık bulunabilir. Batı düşüncesine göre, tasdik edilen şeyin yanlışlığı iman in kesinliğine zarar vermez. İnanada bir endişe veya şüphe bulunmadığı sürece yanlış şeyde inanılsa bu inançtır. Ancak kelim alimleri iman in gerçek olmasının yanında vakiya yani gerçeğe uygun olmasını da şart koşarlar. Gerçeğe uygun olmayan tasdik iman sayılmaz. Bu nedenle tasdik hem kesin hem de vakiya mutabık olmalı. Bu açıdan bakıldığında kişinin inancındaki tamlığa rağmen inandığı şeyin yanlış olması, onun inancının eksikliğine değil de araştırmasının tam olmadığına atfedilir. Kişi araştırmasını yeterli yapmadığı için sorumlu olur.¹⁵

Bir varlığın iman konusu olabilmesi için inanan iradesi olması gerekir. İnanan irade etmeden bir varlık inanç konusu olamaz. Tabiki bu bakış insan açısından geçerlidir. İnanan iradesinin bir varlığa yönlenmesi için inanılan varlığın

¹⁴ Özcan, Hanefi, *Epistemolojik Açıdan İman*, İstanbul, 1992, s. 19.

¹⁵ Özcan, a.g.e., s. 30

inanın iradesini yönlendirici olması gerekir. Tabiki bu yönlendirme inanın iradesini ortadan kaldırmaz. Eğer inanın iradesini ortadan kaldıracak kadar güçlü bir yönlendirme vasa bu iman olmaz, bilgi olur. Kısacası iman konusu olan şey aklili arttıkça irade zayıflar, kişi zorunlu olarak bu konuya yönelir ve onu kabullenir. Bu tür durumlar genelde bilgide olur. İnanılan konunun akliliği azaldıkça onu kabullenmek için birey fazla irade harcar ve onu kabullenir. Hatta bazı inanç sistemlerinde özellikle imanı bir sıçrama olarak kabul eden Hıristiyanlıkta inanabilmek için kişinin iradesini zorlaması gerekir. Yani inanmak için akli bir dayanağı yoktur. Bu nedenle bir nedensellik onu imana götürmez o, kendi iradesiyle inanmaya çalışır. İnan insan inandığı konuları yorumlayıp onu kendi bilgisine uygun bir şekilde sokabilir. Ancak bu yorumlama inanılan varlıkta bir değişikliğe neden olmaz. Sadece insanın onu anlama şekli değişir. İnsanlar arasında inançların farklı olmasının nedeni de budur. Her insanın inandığı varlığı yorumlaması veya algılamadaki isabeti, kendi bilgisine bağlıdır. Kendi bilgisinin derecesi de içinde yaşamış olduğu çevreye bağlıdır. Yaşamış olduğu çevre bilgi yönünden yüksek düzeyde ise kendi de bu toplumun eğitimini yeterli derecede almışsa kişi inandığı varlığı algılama ve onu yorumlamada isabetli ve daha rahat olacaktır. Aksi takdirde kişinin algılaması ilkel, yorumu da kısır olacaktır.¹⁶

Üçüncü unsur olan inananla inanılan arasındaki ilişkiye gelince: Her şeyden önce tasdik de denen bu ilişkinin sağlam yani kesin olması gerekir. Tasdikte tereddüt veya şüphe olmamalıdır. Şüphe olduğu takdirde o, **tasdik** olmaz, **zan** olur. Bu demektir ki; bireyi yönlendiren deliller zayıf ya da birey inancını diğer delillerle destekleyememiştir. Ancak iman konusunda delillerin elbette rolü büyüktür ancak imana götürme açısından bazan hiç önemi de kalmayabiliyor. Yani, delilleri kuvvetli olan insan inanmakta direnebiliyor yada inkar ediyor. Bu açıdan deliller mutlak olarak imana götürücü değildir. Bu nedenle birisini imana götüren delil diğerini immana götüremeyebiliyor. Burada bireyin iradesi belirleyici olmaktadır. Önemli olan kararın yani imanın kesin olmasıdır.

Tasdikin kesin olması gerekir ancak insana bazen şüpheler gelebilir. Bu durumda inananın inancının durumu nedir? İki türlü şüphe vardır. Bunlardan birincisi insanın inancında tereddüt etmesi ki bu tasdiki ortadan kaldırır. İkincisi ise bir şeyi öğrenmek için insanın aklına gelen geçici şüpheler Bu tür şüpheler bilmeye yada öğrenmeye yöneliktir. Kelam alimlerine göre; böyle bir şüphe kendisine gelen kişinin bu konuda yetkin birine baş vurması gerekir. Otoriter birini aramayan kişi sorumlu olmaktadır. Otoriter birini buluncaya kadar imanı da bir zarar görmez, o mümin sayılır.

Tasdikin yerinin neresi olduğu konusunda da alimler farklı görüşler ileri sürerler. Kelamcılara göre tasdikin yeri kalptir, mantıkçılara göre ise zihindir. Bundan dolayı bazı bilim adamları tasdiki iki kısma ayırarak imandaki tasdiki kalbin tasdiki, zihnin tasdikini de bilginin tasdiki olarak sınıflandırır. Zihnin tasdikinde akıl ve akli unsurlar, kalbin tasdikinde ise duygular ve vicdan rol oynamaktadır. Kelam alimleri bilginin tasdikiyle imanın tasdiki arasında bir ayrım yapmayıp, her ikisinin de yerinin kalp olduğunu savunurlar. Onlara göre bilginin

¹⁶ Özcan, a.g.e., s. 21-25.

delili daha kesin ve somut, imanın delili istidlali ve soyuttur. İmanın delilleri duygu ve vicdana dayalı, bilmin delilleri duyulara dayalıdır. Dolayısıyla onaylayan ister kalp olsun ister zihin bir şey değişmez. Zaten insanın nefsi onay makamıdır. Diğer şeyler ona yol gösterici alet durumundadır. Her ne kabul edilirse edilsin tasdik bir kabullenmeden ibarettir.¹⁷

Bilgi ve imandaki tasdik kesinlik açısından eşit, ancak bilgideki kesinlik bilginin ait olduğu objenin kendisinden nedensel olarak ortaya çıkmata yani zorunlu ve objektif bir kesinliktir. İmanın kesinliği ise inana kişinin şahsi çabasından doğan kesinliktir. Yani bilginin kesinliği objektif (görecesiz) imanın kesinliği görecelidir. İmanın tasdikinin kesinliği bireyin iradesiyle tamamlanarak tam bir kesinliğe ulaşır. Ama bilginin kesinliğinde iradeden hiçbir etkisi yoktur. Birey onu kabul etmek zorundadır.

Amel

Amelden maksat dini vecibelerin yerine getirilmesidir. İnanan kişi elbette inancının gereklerini yerine getirme hakkına sahip olması ve bunu yerine getirmesinden daha doğal bir şey yoktur. Ancak amel etme, imanın bir ölçüsü olabilir mi meselesine gelince bu konuda farklı kanaatler ortaya çıkabilir. Acaba gerçekte bu mümkün müdür? Yani ahlaki açıdan bu gerekli olabilir ama nedensel olarak veya birebir bir ilişki aralarında var mıdır? İmanla amel arasında nedensellik gibi bir bağın olması mümkün değildir. Bir kere bu ikisini yani imanla amelin sahaları farklıdır. İman kalbin işi amel ise bedenın işi. Bunların her ikisinin işlevlerini ifa etme imkanları farklıdır. Kalp her zaman inancını koruyabilir. Ama beden her şartta işlevlerini yerine getiremeyebilir. Bu nedenle kalbin işi bedenın işinden daha kolay ve engelsizdir. Kalbe engel ancak kendi alanından gelebilir. Yani inancı giderecek şüphe vb. şeyler. Ama bedene her türlü engelin gelmesi mümkündür. Gerçi İslam inancında zorlama vb. şeylerde bedenın işlevini yerine getirememsi istisna tutulmuştur. Ama yinede bazı engeller onu alkoyabilir. Dolayısıyla iman ile amel arasında nedensellik bağı olmadığı için amelin imanın ölçüsü olması her zaman mümkün olmayabilir. Yani bir kişinin ibadetlerine bakarak onun imanın tam olduğunu tespit etmek her zaman isabetli olmayabilir. Çünkü inanmayan birisi de kendini gizlemek için ibadet yapabilir. İnanmamış olması onun ibadetine yani ameline engel olmaz. Aynı şekilde inanan biri çeşitli sebeplerden dolayı ibadetini yapmayabilir. Buna imanı etken olamaz. Dolayısıyla amel imanın bir belirtisi olamaz. Ancak bunun anlamı amelin yapılmamasını da gerektirmez. Normal şartlar altında kişi inandığı şeyleri yapar. Yapmadığı takdirde ruhî bir sıkıntıya düşer ve kendi içinde çelişki yaşamaya başlar. Bu da onu rahatsız eder. Bununla beraber yapılan her amel ve eylem bireyin inancını güçlendirir.¹⁸

İkrar

İkrar bir kişinin kendisi hakkında haber vermesidir. Yani kendi inancını insanlara bildirmesidir. İmanla ikrar arasında da nedensel bir bağ yoktur. Bu ikrar

¹⁷ Taftazânî, Sa'dü'din Mesud b. Ömer, *Şerhü'l-Makasid*, İstanbul, ts. II, 253-264.; Bağçeci, Muhittin, *İman ve Allah'ın Varlığının İsbâtı*, s. 7; Özcan, a.g.e. s. 71.

¹⁸ Bkz. Özcan, a.g.e. s. 23.

kişinin inancını yansıtırsa doğru, yansıtırsa yalan olur. Ancak bunun doğru mu yalan mı olduğu tespitten uzaktır. Çünkü insanın kalbinde olanın bilinmesi imkansızdır. Bu nedenle birey kendi hakkında ne söylediye ona inanmaktan başka çare yoktur. İster yanlış ister doğru olsun bireye alınacak tavır bu söze göre belirlenir.

Bireyin sözü inancına etki edemez ancak onun açıklar. Yani imanla ikrar arasında nedensellik bağı yoktur. Bireyin bir şeye inandığını söylemesi inanmadığı müddetçe inanan yapmaz. İnanması için mutlaka kalple tasdik etmesi gerekir.

İMAN BİLGİ MÜNASEBETİ

İslam kelimasında imanla bilgi arasında paralel bir bağ vardır. Hatta bu ilişki birbirini destekler vaziyettedir. Asla imanla akıl çelişmez. Ancak Hıristiyanlıkta imanla bilgi münasebetleri farklı düşünülmekte ve bilgiyle iman birbirinden ayrı hatta zıt şeyler olarak algılanmaktadır. İmanın gerçekleşmesinde bireyin iradesi Hıristiyanlıkta daha etkindir. İmanın var olması için akli bir delilin bulunmasına gerek yoktur. İslam kelimasında ise istidlâl iman için istidlâl gereklidir. Delile dayanmadan gerçekleşen iman hakiki iman sayılmaz. Bu nedenle birey iman için kendini zorlamaz.

Kelam alimlerinin çoğunluğuna göre imanın istidlâlî olması gerekir. Mukallidin imanı makbul bir iman olarak görülmez. Ancak mukallidin kafir olduğu hükmü de verilmez.¹⁹ Bunun nedeni her insanın istidâl yapacak durumda olmaması ve bu tür insanların maduriyetidir. Aslında insanların herbirisinin bu tür istidlâlî gücü yetse de yoğunluğu nedeniyle belki de bu iş için fırsatı olmayacaktır. Gerçi inanan insanlar elbette bir şeylere dayanarak iman etmektedirler. Belki de bunların dayanakları istidlâlî olarak kabul edilebilir. Meselâ inanan birisi, çevre tarafından çok iyi bilinen birinin sözüne güvenerek yada okullarda verilen eğitim doğrultusunda iman sahibi olmaktadır. Bu insanların istidlâlî vakti bile omamakta. Hatta böyle bir şey aklına bile gelmemektedir. Nitekim bizim bir zamanlar içinde olduğumuz durum böyleydi. Bize ne söylenmişse onu doğru kabul ettik. Onun doğrusunu araştırma imkanımız olmadığı gibi aklımıza bile gelmedi. Çünkü çevredekiler hep aynı olduğundan inancımızı sorgulamak bir yana kabul gören biri olmak için herkesin yaptığı şeyleri doğru kabul edip onları yapmaya uğraştık.

Bazı alimler, imanı istidlâlî bilgi olarak kabul etmelerine rağmen bazıları da imanın bilgi olmadığını bilakis imanla bilginin farklı iki şey olduğunu savunurlar.²⁰ Ancak genel kanaat imanın bilgiden sonra geldiğidir. Çünkü bilgi olmadan iman gerçekleşemez. Buradaki bilgiden kasıt istidlâlî veya marifet anlamındaki bilgidir. Yoksa kesin bilgiden sonra iman gelmez bilakis iman ortadan kalkar. Çünkü imana sebep olan insan iradesi yok olur ve kişi kabul etmek zorunda kalır. Zorunluluk ise ancak bilgiyi gerektirir. Ama istidlâlî bilgiden sonra iman gelebilir. Çünkü istidlâlî bilgi zorlayıcı değildir. Zaten İstidlâlî bilginin içinde irade

¹⁹ Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitabü't-Tevhîd*, (Tah. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979, s. 3-4.

²⁰ Özcan, a.g.e., s. 61.

vardır. Yani onu kesinliğe götüren bireysel iradedir. Onun kesinliği görecelidir. Bir başka ifadeyle bu kesinlik kişinin iradesi tarafından tamamlanmaktadır. Böylece kişisel bir kesinliğe ulaşılmış olmakta ve artık imana konu olan şey birey açısından tam bir kesinlik ifade etmektedir. Dolayısıyla kesinlik ifade etmeyen bilgiden sonra iman gerçekleşebilir. Bu bilgi türünde ya sırf algılama anlamına gelen marifet veya marifetten sonra oluşan istidlâlî bilgidir. bu tür bilgiden sonra kesin hüküm içeren imanın varolması mümkündür.

İmanın tam bir kesinlik ifade etmeyen bilginin ardından kesinlik derecesine yükselmesi bireyin iradesiyle sağlanmaktadır. Bu iradeye bazı unsurlar da destek olabilmektedir. Bu unsurlar genelde duygular, sezgi vb. tür şeylerdir. Bu unsurların azlık ve çokluk derecesi dinlere göre de farklılık arzedeabilmektedir. Mesela İslam'da bireyin iradesine delil yardım etmektedir. Dolayısıyla birey akıl yürüterek iradesine yardımcı olmaktadır. Ancak Hıristiyan inancı için delile gerek yok. Kişi istidlâlî bilginin kesinlik yerini de iradesiyle tamamlamakta ve kişisel kesinliğe ulaşmaktadır. Buna kişisel bilgi ya da dini bilgi adı da verilmektedir. Bu adın verilmesinin nedeni görece bir kesinliğe sahip olamamasıdır.²¹

Bu şartlar altında bireyde iman nasıl meydana gelir? Öncelikle inana kişinin inanılan konuya ilgi duyması gerekir. Yani inanılan konunun inana üzerinde ilgi uyandırması gerekir. Bu varlığın bireyin ilgisini çekebilmesi için sıradan varlıkların arasından seçilmesi gerekir. Yani inanacak kişinin ilgisini kendisine çekebilmesi gerekir.²² Böylece kişide araştırma hissi doğarak bu varlığı düşünmeye başlasın. Daha sonra da bu varlığa iman etsin. Bu araştırmada ilk ispatlanacak konu Allah'ın varlığıdır. Çünkü Allah'ın varlığına inanmadan onun peygamberine ve emirlerine inanmak mümkün değildir.²³

Bireyi inamaya sevkedecek şey ya sahip olduğu bilgi yada birinin ona böyle bir şeyin olduğunu söylemesidir. Bu durumda kişiyi Allah'ın varlığına ikna edecek olan şey ya kutsal metin veya alemde onun varlığına delalet edecek olgulardır. İnsan her iki durumda da kültürünün etkisi altındadır. Çünkü; alemde olan delilleri çıkarsamak için o delillere dayanak olacak bilgiye ve kültüre sahip olmak gerekir. Bu da tamamen çevre ve kültürle alakalıdır. İyi bir eğitim ya da kültüre sahip olan toplumun bireylerinin inancı ve inandıkları düzeyli olmaktadır. Farklı kültürlere sahip olan toplumlar aynı varlığa inansalar hatta inanca temel olan kaynaklardan eşit derecede faydalansalar bile inaçları ve inadıkları varlıkları yorumlamaları farklı olmaktadır.

Bireyin Allah'a kutsal metinlere dayanarak ve onlardan kendine delil çıkararak inaması da mümkün olabilir. Ancak bu şekilde imana gitmenin önünde bazı engeller olabilir. Çünkü bireyin önce bu metinlere inanması hatta bundan da önce Allah'ın varlığına inanması gerekir. Allah'ın varlığına inanmayan birinin kutsal metinlere inanması beklenemez. Ancak bu metinlerde geçen doğruları görerek ve böyle doğruların sıradan bir kaynaktan gelemeyeceğinden hareketle Allah'ın varlığını kabule yönelebilir. Her iki durumda da bireyin istidlâlîne iş düşmektedir.

²¹ Mâtürîdî, a.g.e., s. 380; Bağçeci, a.g.e., 21; Özcan, a.g.e., s. 37.

²² Özcan, a.g.e., s. 39.

²³ Özcan, a.g.e., s. 83.

Ancak bir peygamberin olması ve insanlara Allah'ın varlığını hatırlatması ve bunun içinde insanların kabul edeceği deliller ortaya koyması insanları imana sevketmede yeterli olabilir. Bu durumda bir peygamber çıkıp Allah'ın var olduğunu isbatlayabilir. Peki bu ispatlama nasıl olacak? Bir insanın sözünün doğruluğu nasıl ispatlanabilir? İşte bunun için Allah elçisine mucize denen harikulade olayları vermiştir. Peygamberler bu mucize sayesinde Allah'ın var olduğunu ve kendilerinin de Allah'ın elçisi olduğunu ispatlıyorlar.

Mucizeler tek başlarına delil olamazlar. Ancak onların delil haline getirilmesi gerekir. Bu da Peygamberlerin bir iddia ile ortaya çıkmaları ve sözlerinin doğruluğuna bu olayları şahit tutmalarıdır. Yoksa bir iddiaya isnad olmayan olağanüstü olaylar delil olmazlar. Çünkü bir iddiayı destekleme amacı yoktur.

Bir peygamber döneminde yaşayan ve mucizeleri gözleriyle gören insanların inanması mümkün ve hatta tabiidir. Ancak nübüvvet döneminden sonra yaşamış ve bu mucizelere şahit olamayanların durumu daha zordur. Onlar sadece böyle olayların var olduğunu haber vasıtasıyla öğrenmektedir. Haberlerle bir şeye inanmanın zorluğu açıktır. Ancak bu haber meşhur derecesine ulaşır ve insanların çoğunluğu bu olayların varlığını tasdik ettikleri zaman iş biraz daha kolaylaşabilir.

Artık birey için Kur'an ve peygamberin mucizeleriyle inandırılmış toplumun haberlerinden başka bir delil kalmamaktadır. Bunun dışında bir de tabiat olaylarına bakarak Allah'ın varlığına hükmetme vardır. Bunlar dışında bireyi imana sevkedecek bir delil yoktur. Kişinin bu kaynaklardan delil çıkararak Allah'ın varlığına gitmesi ve onun dinine inanması için kendi çevresinin ve kültürünün seviyesi belirleyici olacaktır. Bu nedenle bireylerin iyi yetiştirilmesi ve iman yönünde onlara yardımcı olunması gerekir. İnan toplumlar içinde bunun belki de gereği hissedilmeyebilir ancak inanmayan yada inancı farklı bir toplumda dünyaya gelip yetişmiş birey için doğru yolu bulması o kadar da kolay değil.

Bütün bu zorlukları aşta imanla ulaşan kişi gerçekten başarılıdır. Bu başarısı eğer inanmayan bir toplumun içinden geldiyse fevkaladedir. İnana toplum içinde yetişen kişi her ne kadar olsa da diğerine göre şanslıdır.

KAYNAKÇA

- Bağçeci, Muhittin, İman ve Allah'ın Varlığının İsbâtı, Kayseri, ts.
- Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdülkahir b. Tahir, el-Fark Beyne'l-Fırak, (Mezhepler Arasındaki Farklar) Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, İstanbul, 1991.
- Bakillânî, Ebu Bekir Muhammed, Kitâbü Temhidü'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil, (Nşr. Richard J. Mc. Carthy, S. J.), Beyrut, 1987.
- el-Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, es-Sahîh, İstanbul, 1985.
- İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Mısır, 1303.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Şerhu'l-Mevakıf, İstanbul, ts.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah, Kitâbü'l-İrşâd, (Tah. Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdülmümin Abdulhamid), Mısır, 1950.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Lum'a fi'r-Red ala Ehl'iz-Zeyğ ve'l-Bid'a, (Nşr. Richard J. Mc. Carthy, S. J.), Beyrut, 1952.
- Eş'arî, Makalâtü'l-İslamiyyîn, (Tah. Helmut Ritter), Beyrut, 1980.
- Gölcük, Şerafettin, Din ve Toplum, Konya, 2000.
- Hançerlioğlu, Orhan, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, 1982, s. 185.
- İbn Hümmâm, Kemâlüddîn, Kitâbü'l-Müsâyere, İstanbul, 1979.
- Kılavuz, Ahmet Saim, İman Küfür Sınırı, İstanbul, 1996.
- Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, (Tah. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979.
- Müslim, Ebü'l-Huseyin Müslim el-Haccâc b. Müslim, es-Sahîh, İstanbul, 1885.
- Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed, Tabsitü'l-Edille, (Tah. Hüseyin Atay), Ankara, 1993.
- Özcan, Hanefî, Epistemolojik Açıdan İman, İstanbul, 1992.
- Taftazânî, Sa'düddîn Mesud b. Ömer, Şerhü'l-Makasid, İstanbul, ts.